

# Gedenkteken

Allerzielen 2023

**Kerkhof, dat wil zeggen: hof van hen die van de kerk – kuriakè, van de Heer – zijn. Het enige kerkhof in beheer bij de Protestantse Gemeente van 's-Gravenhage bij de Abdijkerk is bij de restauratie van 2007 bewust Abdijkerkhof genoemd. Geen Abdijbegraving, immers: wij begraven of zetten onze gestorvenen bij in de hof gelijk dat geschiedde met onze Heer Jezus (Pasen naar Johannes 20). Al-  
daar, in de hof, is het een vrouw, Maria uit Magdala, die gelijk Eva haar tuinman in de hof, Jezus, begroet. Zij heeft moeten leren inzien dat het graf een 'gedenkteken' (ook de letterlijke vertaling uit het Grieks) is geworden.**

Gedenkteken? Waarvan? Dat Gods trouw en liefde steeds kolossaal komt opdagen. Om daarvan te getuigen wordt zij door ons aller leraar, de opgewekte Jezus, de wereld van de mensen, dieren en dingen ingezonden: *Ga naar mijn broeders en zusters en zeg tegen hen dat ik opstijg naar mijn Vader, die ook jullie Vader is, naar mijn God die ook jullie God is* (vers 17).

## Kerkhof rond de Grote Kerk

In 2017 is het kerkplein van de Grote of St. Jacobskerk gerestaureerd. Winkels en restaurants bepalen de sfeer rond de Grote Kerk. Veel kopers zullen zich er nauwelijks bewust van zijn dat zij met hun boodschap-pentassen langs en over de graven lopen van duizenden middeleeuwse en Gouden Eeuwse Hagenaars. Vanaf de oprichting in de late 13e eeuw was de kerk, met zijn omgeving, het belangrijkste Haagse kerkhof. Voornaam bewoners werden in de kerk begraven. Daar herinneren monumenten en fraai bewerkte hardstenen grafzerken aan de welgestelde personen. Modale en benedenmodale Hagenaars kregen vaak een ongemarkeerd graf buiten de kerkmuren. In 1681 kwam er een einde aan het begraven rond de Grote Kerk, en sloot de stad met haar bebouwing zich al snel boven de graven. Bij het sluiten van het kerkhof ging het beheer van het terrein over van de kerk naar het stadsbestuur. In de kerk zelf ging het begraven nog bijna anderhalve eeuw door.

In 2017, bij de restauratie van het Grote Kerkplein, is er een onderzoek gedaan naar



de begravingen op het zuidelijke gedeelte van kerkplein 'Rond de Grote Kerk' en het noordelijke gedeelte 'Onder de Haagse Toren'. Er zijn in totaal 244 begravingen gevonden. Daarvan zijn er 98 onberoerd gelaten. De andere 148 werden geborgen en meegenomen. Alle daterende uit de periode 1480 tot 1680, de tijd tussen de voltooiing van de kerk en het sluiten van het kerkhof.

De Protestantse Gemeente van 's-Gravenhage heeft aan de gemeente Den Haag verzocht het gebeente van Haagse burgers en gemeenteleden te mogen herbegraven. Hetgeen is geschied in 2021. Het verzamelgraf bevindt zich op het Abdijkerkhof. De plaats is te vinden rechts van de urnenwand.

## Gedenkteken

Er is een monument voor de herbegravenen ontworpen dat binnenkort onthuld zal worden: een staande glazen plaat met daarop een tekst van de hand van de kerk- en stadsdichter Martijn Breeman: *De doden uit een ver verleden  
Er leeft geen mens meer die ze mist  
Hun namen zijn reeds uitgewist  
En klinken niet meer in gebeden*

*Maar al hun namen staan gebrand  
Daar in de palm des Scheppers hand  
Jesaja 49: 16*

Een Jacobsschelp op de glazen plaat verwijst naar Jacob de Meerdere, leerling van Jezus, aan wie de Grote Kerk gewijd is en die tevens de patroon van de stad Den Haag is. In die schelp staat te lezen: *Hier vonden gemeenteleden van de Grote of St. Jacobskerk, rond die kerk begraven vanaf de 15e eeuw, hun laatste rustplaats. Op deze plek herbegraven in 2021.*

## Wat zoek je?

Maria Magdalena zoekt in de hof de gestorvene. Ze heeft zich gelaten gewonnen gegeven aan de dood. Maar juist daar bij het graf ontdekt zij, geholpen in de geloofstraditie door Mijn Leraar:

*Zie het toch in: Ik ben de enige,  
Naast Mij is er geen andere God.  
Ik laat sterven, Ik geef leven  
Deuteronomium 32: 39*

Zo vaak denk ik, hoor ik anderen zeggen: 'Wat vind je nu hier op het kerkhof?' Als sterfelijk mens ontmoet ik mijn grens in de dood, bij het graf. Maar wat een mens uit zichzelf niet kan zeggen, reikt mij de geloofstraditie aan en die kan ik mij het best zingend te binnen brengen. Als alles, alles heeft opgehouden te zijn, zacht en eenvoudig begint het onder andere in de finale van Gustav Mahlers tweede symfonie, de opstandingssymfonie, te zingen:

*Opstaan, ja, opstaan!  
Bereid u voor op het leven!  
Sterven zal ik om te leven!  
Opstaan, ja opstaan zult u, mijn hart, in een oogwenk!  
Wat u overwonnen hebt, naar God zal het u dragen!*

## Allerzielen

Wij gedenken onze gestorvenen begin november, met dank aan de RK traditie genaamd: Allerzielen. Gewoontegetrouw bezoekt men dan de kerkhoven en legt er bloemen neer bij de graven, beter gezegd: op de gedenktekens. Wat zoek ik daar? De gestorvenen die mij wijzen op God de Heer. En daarom kniel ik neer bij het gedenkteken en ga met mijn vingers over de letters van de naam van de gestorvene en zing zacht voor mij heen het lied: *Jouw naam staat harder dan in steen  
gegrift in Gods gedachtenis  
die jou het leven gaf ter leen  
en die geen God van doden is.*

Daarna sta ik weer op, net als Maria Magdalena (Johannes 20: 18).

*ds. Jacob Korf*

## Bronnen:

*Graven onder de Haagse Toren, uitgeverij De Nieuwe Haagsche  
Een brief die niet meer dicht kan, Johan Goud*

# Herbegraven

In het novemnummer (2023) van Samenklank, heeft ds. Jacob Korf geschreven over het project van de herbegravingen. In het kort... In 2017 zijn de beenderen van het kerkhof rond de Grote of St. Jacobskerk herbegraven op het Abdijkerkhof. Beenderen die inmiddels al honderden jaren geleden begraven waren – begraven vond plaats tot 1681 en daarna nog 150 jaar in de kerk zelf – zijn toen herbegraven. In totaal hebben 144 herbegravingen plaatsgevonden. De beenderen komen uit de periode tussen 1480 en 1680.

We vroegen ons af of het aangekondigde monument bij het Abdijkerkhof inmiddels in aantocht was. Op een regenachtige dinsdagnacht in februari, werd ds. Korf aan de tand gevoeld. Een boeiend gesprek over het leven, het eren van de overledenen, de Stichting Grote Kerk, de kerk en schouder, volgde.

## Hoe ver zijn jullie met de gedenkplaat bij de herbegravingen?

‘Het gaat wat minder snel dan ik had gehoopt met het monument. We hebben als werkgroep wel al een keuze gemaakt voor een ontwerp voor een gedenksteen bij de graven op het Abdijkerkhof. We hebben ook al een tekst voor op de glazen plaat. In het novemnummer heb ik die tekst, een gedicht van de stadsdichter Martin Breeman, al opgeschreven:

*De doden uit een ver verleden  
Er leeft geen mens meer die ze mist  
Hun namen zijn reeds uitgewist  
En klinken niet meer in gebeden  
Maar al hun namen staan gebrand  
Daar in de palm des Scheppers hand.’*

## Mooie tekst, zeg.

‘Het gekke is dat bij een oorlogsbegraafplaats gedenken heel gewoon is. Maar ook voor deze graven op het Abdijkerkhof geldt dat zij een onsterfelijk voetspoor in het zand van de tijd zijn. De mensen die daar begraven zijn, hebben keuzes gemaakt, verantwoorde keuzes, en daarom kunnen wij hier nu leven zoals we dat doen.’

## Bedoel je dat we op het verleden voortbouwen?

‘Precies, dat bedoel ik. Ik vind dat het ook iets



te maken heeft met deze tijd, dat we niet op die manier meer gedenken. We staan in feite op de schouder van diegenen die ons zijn voorgedaan. Eigenlijk zijn die graven, de grafstenen, onze gedenkplaatsen voor vandaag. Viktor E. Frankl heeft gezegd: ‘Het geweest zijn, is de zekerste zijnswijze.’ Daar bouwen wij op voort.’

## Wat gebeurt er eigenlijk met de graven in de kerk zelf?

‘Bij restauraties in kerken, zijn beenderen in de loop van de jaren geruimd. In de Grote Kerk zijn de beenderen geruimd na de Tweede Wereldoorlog.’

## Wat doen jullie bij de Stichting De Grote Kerk?

‘We laten bezoekers en toeristen de bouwgeschiedenis zien, we laten de monumenten zien, maar ik geef alle vrijwilligers ook mee om mee te gaan in de vraag van de bezoeker. Die is vaak ook spiritueel van aard. Je komt dan soms op mooie geloofsgesprekken. De kerk is er dus niet alleen voor de verhuur. Ik vind in dit verband de katholieke geloofstraditie mooi: het kerkgebouw is “de as van de wereld”, raakpunt tussen hemel en aarde. Voor ons protestanten is een kerk gewoon een gebouw van steen.’

## Hoe zou je de kerk moeten zien volgens jou, in deze seculiere tijd?

‘Onze tijd nu wordt gekenmerkt door leegte. We zijn meer bezig met zingeving dan zinvinding. En dat zie je toch ook terug bij de mensen die de kerk komen bezoeken. De kerk is van oudsher een ontmoetingscentrum, maar de kerk is ook de belangrijkste constante in onze Europese cultuur. En de kerk heeft iets te zeggen over de zin van ons bestaan.’